

TÁJRENDEZÉS – KÖRNYEZETVÉDELLEM

A települési környezet többdimenziós minősítési módszere I.

1. Bevezetés

Célunk a települési környezet globális minősítésére alkalmas módszer kidolgozása, ismertetése. Ehhez világosan meg kell határozni a minősítendő „*települési környezet*” fogalmát, majd a minősítés célját. Ezek után, valamint az értékelési, minősítési eljárás elvének ismertetése után tudjuk leírni a többdimenziós minősítési módszert, az eredőminőség képzésének az elvét, például illusztrálva az elvégzendő műveleteket.

A *települési* környezet minősítésével egyrészt csatlakozási lehetőséget kívánunk biztosítani a *környezet* általánosabb minősítése felé, másrészt a települési *környezet* minősítése részét kell képezze a *településeknek* mint az életfolyamatok terének általánosabb és még több tényezőre kiterjedő minősítésének.

2. A települési környezet fogalma

A „*települési környezet*” két fogalomkör metszetében alakult ki: egyrészt a *környezetre* vonatkozó fogalomrendszerben különíthető el „*települési környezet*”; másrészt a *településsel* foglalkozók fogalomrendszere felől is megközelíthető a fogalom értelmezése. E két megközelítésből azonban nem egyformán határolódik el a települési környezet fogalma, s ez folyamatos tartalmi vitákhoz vezet az OKTH és az ÉVM értelmezése között.

2.1. A települési környezet, mint a védelem tárgya

Az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény [1] 9. §-a (1) bek. leszögezi: A Magyar Népköztársaságban az emberi környezet megóvása érdekében védelem alatt áll:

a) a föld, b) a víz, c) a levegő, d) az élővilág, e) a táj, f) a települési környezet.

Ennek értelmében tehát a települési környezet fogalma a környezet védett elemeinek egyike: a *védelem*

tárgya. Ebből az értelmezésből indult ki az Országos Környezetvédelmi Konceptió és követelményrendszer [2] is, amikor a tervszerű, rendeltetésszerű, és esztétikus kialakítást, fejlesztést és védelmet jelöli meg célként: területi övezetekről, területfelhasználási irányokról, városképi illeszkedésekről szólva. Az 1976. évi II. törvényben a települési környezet fogalmát kifejítő bekezdésben a lakosság életfeltételeinek védelméről, védőtávolságokról, parkokról, zöldterületekről, állattartás korlátozásáról, zaj, rezgés és sugárzás elkerüléséről, hulladékelhelyezésről történik konkrét említés: vagyis általában a települési környezet olyan elemeiről, amelyek *nem* szerepelnek a föld, a víz, a levegő stb. általános tematikájában.

A település környezet fogalma, mint a *védelem tárgya* tehát – amint arra Morvai rámutat [3] – megfelel a külföldi szakirodalomban inkább *művi környezet, épített környezet* stb. kifejezéssel jelölt fogalomnak.

2.2 A települési környezet, mint a védelem területi egysége

Az ugyancsak az idézett környezetvédelmi koncepció és követelményrendszer megfogalmazásából kiinduló ÉVM Szakterületi Konceptió [4] viszont „irányelv jellegű követelmények” felsorolásakor a városszerkezet, a területfelhasználás, a beépítés, az építészeti értékek, építészeti összhang, továbbá a zajvédelem, a hulladékelhelyezés feladatai mellett hasonló súlyt ad a termőföld védelme, a talajszennyeződés, az átszellőzés, a csatornázás kérdéskörének is.

A feladatok ilyen felfogása ugyanolyan logikus, mint a korábban behatárolt kategória: azonban itt már a települési környezet nem mint a védelem tárgya jelenik meg, hanem a *települési környezet a területvédelem területi egysége*; amely a település szóval de-

finiált területekre (a lakó-, az üdülő- és az intézményterületekre, továbbá egyéb, emberi tartózkodás célját szolgáló területekre) vonatkozóan komplex módon foglalkozik a környezetvédelem (tehát a föld, a víz, a levegő, az élővilág, a táj és az épített környezet) problémáival.

Teljesen érthető, hogy mivel a terület- és településfejlesztés irányításával foglalkozó főhatóság számára a *települési környezet* ezen utóbbi értelmezése illeszkedik megfelelően a tárca egyéb feladataihoz, nevezetesen a fejlesztési, rendezési terveiben is a települési funkciók teljes körét fogja át, így a környezetvédelem kérdését is ilyen módon értelmezi.

Ebből az következik, hogy az ÉVM számára annak az adatbázisnak, amit a települési környezet védelmére vonatkozóan állít fel, akkor van értelme, ha az utóbb említett saját feladatainak megoldásában felhasználható, vagyis *területi értelemben komplex*. Ha ez a szélesebb értelmezés magában foglalja a települési (épített) környezet védett környezeti elemeit, akkor csak az értékelési módszerre vonatkozó kérdéseknél kell arra kitérni, hogy képezhető legyen a teljes adatbázis egy részéből olyan alrendszer, amely – esetleg némileg eltérő szempontrendszerben történő kiértékelés után – integrálható a környezetvédelmi szempontú „települési környezet” fogalomként értelmezett rendszer-összeállításokhoz.

Ehhez azonban nem elegendő egymás mellé írunk a fent kifejtett két értelmezést. A települési környezet két felidézett értelmezése (tehát egyszer, mint a környezet egy elemcsoportja, a védettség tárgya; másodsor, mint a környezetvédelem tere, területi egysége) nem egy közös halmaz két mindent lefedő részhalmazát alkotja, hanem két különböző metszetként jött létre. Egyidejű értelmezésükhöz a területi felosztás mellett be kell vezetni egy újabb fogalompárt: a károsodás, illetve a károkozás fogalmát (aktivitás-passzivitás mező).

2.3 Kísérlet a két értelmezés összeillesztésére

A település-esztétika, az építészeti rendszer, a városkép, mint a védettség tárgya mellett – mint láttuk –, a környezetvédelmi szempontú megközelítésben is megjelent a *zajvédelem* és a *hulladékelhelyezés*; ahol már a település, nem csupán, mint a védelem tárgya (potenciális károsodó), hanem mint a környezet veszélyeztető *szennyező forrása* (potenciális károkozó) jelenik meg. Ebben az esetben a szennyezés eredete nem az ipari tevékenység (mint a gyárkérmény esetében) vagy a mezőgazdaság (mint a műtrágya esetében), hanem maga a lakófunkció, a kommunális tevékenység vádolható meg a szennyeződés kibocsátásával. Ugyanilyen logikával azonban rögtön mellé tehető a *fűtési tevékenység*, mint légszennyező, vagy a

1. táblázat

Egy adott települést érintő környezetvédelmi kérdések rendszerezése: A szennyezés forrása (belső vagy külső), illetve a szennyezés elszennvedője (belső vagy külső) szerint.

A környezeti ártalom EL-SZENVEDŐJE	1 A TELEPÜLÉS	2 A KÜLSŐ KÖRNYEZETI RENDSZER
A A TELEPÜLÉS	A-1 zaj, vibráció, tervszerűtlen vagy csúnya építkezés, por, (hulladék)...	A-2 légszennyezés, tisztítatlan szennyvíz, hulladék elhelyezés...
B A KÜLSŐ KÖRNYEZETI RENDSZER	B-1 szennyezett ivóvízkészletek savas eső, lesüllyedt vízszint,...	B-2

→ A települési környezet EMISSZIÓS kérdése

↓
A települési környezet IMMISSZIÓS kérdései

szennyvíz-olló, mint talaj- és vízszennyező hatás stb., s máris a település területére eső összes lakófunkcióból eredő *szennyezés-kibocsátás* megfogalmazásánál vagyunk. Csakhogy a levegőszennyeződéssel vagy a vízszennyeződéssel környezeti szempontból egységes rendszerben lehet foglalkozni, nem fontos a települési tevékenység kategóriájába gyömöszölni. Így végül a területi dimenzió, valamint az aktivitási mező egyidejű figyelembevételével a környezetvédelmi problémák között a következő általánosabb megkülönböztetést tehetjük: vannak az *1. táblázatban* bemutatott rendszerezés alapján olyan környezeti szennyeződések, amelyek helyben keletkeznek és kizárólag helyben okoznak gondot: ezek mindenképpen kimaradnak a területileg átfogóbb rendszerekből. Ezzel szemben állnak azok a kategóriák, amelyek vagy mint kibocsátó, vagy mint az ártalom elszennvedője összekötik a települést egy nagyobb térség környezeti rendszerével.

Az *1. táblázat* felső sorában, az egy településen keletkező összes környezeti szennyezést aszerint osztjuk fel két részre, hogy hatása a településen belüli, helyi gondot jelent-e csupán, vagy a külső környezeti rendszerben is észlelhetővé válik-e (A-1, A-2).

Másrészt a táblázat bal oldali oszlopa a településen *észlelhető* környezeti szennyezéseket abból a szempontból tagolja, hogy azok magán a településen keletkeztek-e, vagy egy nagyobb térség elszennyeződésének a hatásaként a település passzív befogadóként „importálja” (A-1, B-1).

Nyilvánvaló, hogy az *ökológiai egyensúly szempontjából legégetőbb*, és országrészeket veszélyeztető környezeti ártalmak az A-2 és a B-1 mezőkben jelennek meg: *ehhez képest* a helyben keletkező és „csak” helyben zavaró környezetvédelmi kérdések éppen, mert lokalizáltak, elkülöníthetők; és a környezetvédelmi nagyrendszerből kiszelektálva kaphatják a szűkebb értelmezésű „települési környezetvédelem” – elnevezést.

Így az *1. táblázat* A-1 mezőjébe eső környezeti ártalmak tekinthetők a szűken értelmezett települési környezet (védeleteri kategória) elemeinek, míg az A-1, A-2 és B-1 mezők együttesen tekinthetők a települési környezetet mint területi egységet jelentő kategória környezeti elemeinek. Utóbbi tehát valóban teljes egészében magában foglalja a szűkebb értelmezésű kategóriát, így az adatgyűjtést elegendő a szélesebb értelmezésű fogalomnak megfelelően végrehajtani.

2.4 A település fogalma

Nem kívánunk utalni a fogalom településtudományi definiálásának kérdésére, csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a közigazgatási értelemben vett településfogalom bel- és külterületből tevődik össze. Mindkét korábban bemutatott *települési környezet* fogalom

lényegében a belterületi részekre értelmezhető, éppen a belterület sajátosságait emeli ki, akár a védelem tárgyaként, akár a területi egységen megjelenő funkciók tereként.

A belterületek azonban nem azonosíthatók a városok és községek fogalmával (és különösen nem a tanácsokkal). 1980-ban, az ország 3121 közigazgatási értelemben vett települése, ugyanannyi központi belterület mellett 686 egyéb belterületből állt. Ezenfelül említsük meg, hogy közel 10 000 külterületű lakott hely körülményeinek vizsgálata is fogalmilag ide sorolható, hiszen itt is a lakosság életfeltételeinek a védelméről kell gondoskodni.

Igy egyáltalán nem magától értetődő, hogy a települési környezet adatbázisa „település”-ként milyen egységet jelöl meg. A települési környezet minősítéskor helyes, ha *funkcionális szempontból homogénnek tekinthető településrészek* alkotják a területi egységet, amennyiben az adatok ilyen bontásban felderíthetők; ugyanakkor e településrészekből kell képezni a közigazgatási értelemben vett települést is, mivel további fontos adatok egy része kizárólag ilyen szinten áll rendelkezésre. Mivel a kiválasztott településrészekre vonatkozóan is szükséges az általános adatok (lakosság, terület stb.) megléte, így a népszámlálási körzetek, illetve ebből összeépülő funkcionális egységek elhatárolása indokolható.

3. Az adatbázis és a minősítés célja

Ahhoz, hogy az adatok minősítését egyáltalán felvessük, tisztázni kell az adatgyűjtés célját. Elvileg az ilyen típusú környezeti adatbázisoknak alapvetően két – mélységében egymástól eltérő – céljuk lehet: – aktuális („jelenlegi”) helyzet átfogó ismerete. Az ilyen adatbázis elemei térbeli „szinvonal-összehasonlítás” célját szolgálják. (A hatóságok többnyire *rövidtávú* beavatkozási sorrendiség eldöntésére, szabályok és tilalmak elrendelésére is ilyen összehasonlító számadatokkal kívánnak érvelni, ehhez igénylik a pillanatnyi helyzet naprakész ismeretét, bár ez nem erre való!).

– Időben lejátszódó folyamatok megismerése, továbbá összefüggések keresése a társadalmi-gazdasági fejlődés és a szennyeződés mértéke között. Ilyen típusú adatbázisokkal az elszennyeződési folyamat *dinamikája* tanulmányozhatóvá és hosszú távra előrebecsülhetővé válik; így a beavatkozások, szabályozások is valójában csak ilyen típusú adatok ismerete alapján lehetnek reálisak. (Az adatbázis mellett ez utóbbi esetben szükség van *összefüggések* tanulmányozására, környezeti *folyamatok* modellezésére, különböző szennyeződések térbeli-időbeli terjedésének megismerésére is, pl. terhelés-emisszió-immisziókapcsolatok stb.)

Ezen második típusú, dinamikus adatrendszer kialakítása nagyobb, nehezebb, de távlatban nélkül-

lyezetttségi sorrendet fog kimutatni a tudomány és a politika akkori álláspontja szerint az adott szempontrendszer szerinti optimumnak.

5.2. A gyakorlati lépések bemutatása előtt *foglaljuk össze*, hogy milyen kategóriákat használtunk eddig.

– *MIT értékeltünk?* (Az értékelés tárgya)

26–(41) dimenziós (ennyi környezeti elemre kiterjedő) adatbázisunk 3121 (v. 10 000) település-(rész)re, mint területi egységre szolgáltatott előbb homogenizált volumenjellegű adatokat, majd fajlagosított adatokat. Ezen adatokat akarjuk minősíteni, vagyis eldönteni jóságuk, hasznosságuk, alkalmasságuk mértékét.

– *Ki értékelt?* (Az értékelés alanya)

Az adatok értéktartalommal való felruházásához tisztázni kell az értékelés szempontrendszerét: Ki az *értékelés alanya*, aki érvényre kívánja juttatni az érdekeit? Az értékelés alanya (tehát akinek a szempontrendszere érvényesül) lehet a helyi lakosság, a helyi tanácsapparátus, a megyei tanács, a termelő vállalatok, az ágazatok, vagy országos, központi tervező szervek stb. Példánkban a helyi lakosság értékszempontjait követve minősítünk.

– *MIRE* való alkalmasságot értékelünk?

Önmagában az, hogy valami jó, vagy rossz még így se értékelhető: hozzá kell tenni, hogy *mire* jó, mire alkalmas. A települési környezetnek különböző *funkciókra, tevékenységekre* való alkalmassága értékelhető: így megkülönböztethetjük a lakófunkciót, a termelési funkciót, és az üdülési funkciót. Más értékektől kezdve nevezhető jónak egy belterületi erdő az üdülésre, és pl. az ipari termelésre; ezen kívül a fontossága is más az erdő jelenlétének az említett két esetben.

Azok az adatok, amelyekkel példánkat bemutatjuk, a települések lakófunkcióra való alkalmasságának megítélésére használhatók fel.

Megjegyzendő, hogy lényegében ugyanez a volumenadatbázis (de a fajlagosításhoz néhány további általános adattal kiegészítve: üdülőépületek száma, üdülönépesség, ipari épületek száma, iparban (termelésben) foglalkoztatottak száma stb.) az annak megfelelő tényezőkkel fajlagosítva a termelési funkcióra, vagy az üdülési funkcióra való alkalmasság minősítésének alapjául szolgálhat. Bár a továbbiakban csak a lakófunkció szerinti minősítés példaanyagát használjuk a módszer ismertetésénél, de áttekintésül bemutatjuk az utóbb tárgyalt fogalmak összefoglalását egy település adatai sorára vonatkozóan (2. táblázat).

2. táblázat

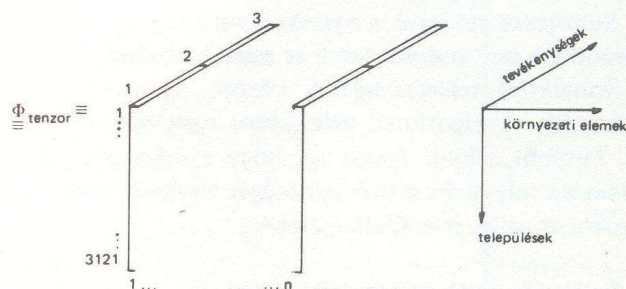
Folyt. köv.

Egy településre vonatkozó adatsor

Környezeti elemek, elemcsoportok	1... .. m m+26 n									
	0 Általános jellemzők	I. Talaj	II. Levegő	III. Víz	IV. Táj	V. Növényzet	VI. Zaj	VII. Teleptisztaság	VIII. Épített körny.	
1 Lakófunkció										
2 Termelési funkció										
3 Üdülési funkció										

A táblázatban hivatkozásképpen 1–26-ig számoztuk a környezeti elemeket, de nyilvánvaló, hogy az adatok száma megnő, hiszen a fajlagosítások eredményeképpen új dimenziókkal bővül az adatsor, *amiből* 26 elem kerül felhasználásra a lakófunkcióval kapcsolatos értékelésnél, pl. 18 a termelésnél és 21 az üdüléssel kapcsolatban.

Ez a táblázat úgy tekinthető, mintha a lakófunkcióra vonatkozó F_1 fajlagos adatok mátrixa mögött, térben ábrázolnánk újabb mátrixokat F_t termelési F_u üdülési funkcióra vonatkozóan.

Irodalomjegyzék a következő számban

FLEISCHER TAMÁS

1986. 61. szám
XVI. évfolyam
Megjelenik évente négyszer
Előfizetési díj egy évre 600,— Ft
Megrendelhető: Kertészeti Egyesülés
1081 Bp., Kun u. 12.

Szerkesztőség és
Információs Szolgálat Kertészeti Egyetem
1118 Bp., Villányi út 35–43. I. em. 110/B
Telefon: 850-666/222

Szerkesztők:

Kokics Tibor, a Kertészeti Egyesülés
Sándor János, a Kertészeti Egyesülés
Dr. Jámbor Imre, a Kertészeti Egyetem
Rácz Tamás, az ÉTE képviselőjében

Szerkesztőbizottsági tagok:

Dr. Csemez Attila, a Tájrendezés, környezetvédelem
Mester Jenő, a Zöldfelülettervezés
Örsi Károly, a Műemlék, rekonstrukció
Kalla Gábor, a Kertépítés, kerttechnika
Szendrői József, a Zöldfelületfenntartás
Tóth Csaba, az Oktatás, kutatás
Dr. Bakay Árpádné, a Fórum és Szakirodalmi Tájékoztató rovat vezetője

Felelős szerkesztő:

Dr. Bakay Árpádné

Felelős kiadó:

Kiácz György

ISSN 0237–0077

E számunk cikkeinek szerzői:

Dr. Csemez Attila, egyetemi docens, Kertészeti Egyetem, Tájrendezési Tanszék; Fleischer Tamás terv. VÁTI;
dr. Konkolyiné, Gyuró Éva, aspiráns, Kertészeti Egyetem Ökonómiai Tanszék; Gergely Erzsébet, aspiráns, Kertészeti Egyetem Kertépítészeti Tanszék; dr. Radó Dezső ny. igazgató, FŐKERT; Csapó András kerttervező, BVTV;
Yousif Mahmoud Adél, kertészmérnök; Göndör Éva kerttervező, BVTV; Maár Imre zöldterületvédelmi előadó, FŐKERT; Kokics Tibor igazgató, Kertészeti Egyesülés; Kiácz György igazgató, FŐKERT; dr. Stirling János aspiráns, Kertészeti Egyetem Dísznövénytermesztési és Dendrológiai Tanszék.

ZÖLDFELÜLET. GAZDÁLKODÁS

61

